

УДК 61 (061):61631](477.83)(09)

DOI <https://doi.org/10.35220/2078-8916-2023-47-1.30>**Н.І. Смоляр,**

доктор медичних наук, професор кафедри ортодонтії,
Львівський національний медичний університет імені
Данила Галицького, вул. Пекарська 69А, м. Львів,
Україна, індекс 79068

Н.Л. Чухрай,

доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри
ортодонтії, Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького, вул. Пекарська
69А, м. Львів, Україна, індекс 79068

Е.В. Безушко,

доктор медичних наук, професор кафедри ортодонтії,
Львівський національний медичний університет імені
Данила Галицького, вул. Пекарська 69А, м. Львів,
Україна, індекс 79068

Б.М. Мірчук,

доктор медичних наук, професор кафедри ортодонтії,
Львівський національний медичний університет імені
Данила Галицького, вул. Пекарська 69А, м. Львів,
Україна, індекс 79068,

В.С. Гриновець,

кандидат медичних наук, доцент, Львівський
національний медичний університет імені Данила
Галицького, вул. Пекарська 69А, м. Львів, Україна,
індекс 79068

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ШКОЛИ ОРТОДОНТІЇ У ЛЬВОВІ

У 2021 році кафедра ортодонтії Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького відзначила 5 років. Становлення Університетської школи ортодонтії в рамках науки одонтології розпочалося у Львові ще на початку XIX сторіччя. Науку одонтологію, як предмет, викладали на медичному факультеті Львівського університету. Студенти медицини пізнавали особливості змінного прикусу в дітей та вплив різних факторів на формування постійного прикусу, із вивченням можливостей тогочасного протезування. Процес відгалуження ортодонтії в стоматології розпочався вже в середині XX сторіччя, до чого приклалися науковці, згадані у цій статті. У 2016 році, відповідно до рішення Вченої ради Львівського національного медичного університету, (протокол № 4 – ВР від 25.05.2016) з метою оптимізації освітнього процесу, удосконалення наукової та лікувально-діагностичної роботи створено кафедру "Ортодонтії". Незважаючи на невеликий часовий проміжок роботи молодшої кафедри, історичний процес становлення університетської науки цього напрямку стоматології тривав у Львові близько двох сторіч і пройшов усі щаблі розвитку за світовими

зразками та сформувався у нову університетську дисципліну медико-стоматологічної науки. Від того часу й до сьогодні, а тепер й на кафедрі ортодонтії ЛНМУ імені Данила Галицького, проводиться навчання студентів дисципліни "Ортодонтія". На сучасному рівні ведеться наукова робота, яка створює можливість вдосконалювати цю спеціальність. За період функціонування кафедри захищено більш ніж 20 докторських дисертацій. Колектив кафедри підтримує тісну науково-практичну співпрацю з колегами з Польщі, Грузії, Білорусії, Австрії, Китаю, Італії, Іспанії, створюючи спільні міжнародні проекти. Сьогодні працівники кафедри продовжують розвивати на високому рівні започатковані традиції ортодонтії у Львові, які склалися протягом століть.

Ключові слова: ортодонтія, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, університетська школа ортодонтії у Львові.

N.I. Smoljar,

Doctor of Medical Sciences, Professor at the Department of Orthodontics, Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, 69A Pekarska street, Lviv, Ukraine, postal code 79068

N.L. Chukhray,

Head of the Department of Orthodontics, Professor, Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, 69A Pekarska street, Lviv, Ukraine, postal code 79068

E.V. Bezvushko,

Doctor of Medical Sciences, Professor at the Department of Orthodontics, Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, 69A Pekarska street, Lviv, Ukraine, postal code 79068

B.M. Mirchuk,

Doctor of Medical Sciences, Professor at the Department of orthodontics, Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, 69A Pekarska street, Lviv, Ukraine, postal code 79068

V.S. Grynovets',

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, 69A Pekarska street, Lviv, Ukraine, postal code 79068

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE UNIVERSITY SCHOOL OF ORTHODONTICS IN LVIV

In 2021, the Department of Orthodontics of Danylo Halytskyi Lviv National Medical University celebrated 5 years. The establishment of the University School of Orthodontics in the framework of the science of odontology began in Lviv at the beginning of the 19th century. The science of odontology, as a subject, was taught at the Medical faculty of Lviv University. Medical students learned about the peculiarities of mixed dentition in children and the influence of various factors on the

formation of the permanent dentition, with the study of the possibilities of contemporary prosthetics. The process of the branching of Orthodontics in Dentistry began already in the middle of the 20th century, and the scientists mentioned in this article contributed to it. In 2016, in accordance with the decision of the Academic Council of Lviv National Medical University (Protocol No. 4 – bp of 25.05.2016), the Department of orthodontics was established in order to optimize the educational process, improve scientific and medical-diagnostic work. Despite the short period of work of the young Department, the historical process of formation of the university science of this area of Dentistry lasted in Lviv for about two centuries and passed all stages of development according to world standards and was formed into a new university discipline of medical and dental science. From that time until today, and now at the Department of Orthodontics of Danylo Halytskyi LNMU, students of the discipline "Orthodontics" are being trained. At the modern level, scientific work is being conducted, which creates an opportunity to improve this specialty. During the period of functioning of the department, more than 20 doctoral theses were defended. The department staff maintains close scientific and practical cooperation with colleagues from Poland, Georgia, Belarus, Austria, China, Italy, and Spain, creating joint international projects. Today, employees of the Department continue to develop at a high level the established traditions of Orthodontics in Lviv, which have developed over the centuries.

Key words: Orthodontics, Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, University's school of Orthodontics in Lviv.

Вступ. У період з кінця XIX – початку XX сторіччя у час бурхливого розвитку та становлення нових технологій відбулися значні зміни у різних наукових напрямках уже відомих фахових медичних дисциплін. Так відбувалося і з стоматологією. Процес виокремлення зі стоматології нових напрямків, таких як пародонтологія, ендодонтія, імплантологія, ортодонтія, продовжився і в XXI сторіччі і, очевидно, що цей процес вдосконалення триває і дотепер та є безконечним. У 2016 році, відповідно до рішення Вченої ради Львівського національного медичного університету, (протокол № 4 – ВР від 25.05.2016) з метою оптимізації освітнього процесу, удосконалення наукової та лікувально-діагностичної роботи створено кафедру "Ортодонтії". Незважаючи на невеликий часовий проміжок роботи молодшої кафедри, історичний процес становлення університетської науки цього напрямку стоматології тривав у Львові близько двох сторіч і пройшов усі щаблі розвитку за світовими зразками та сформувався у нову університетську дисципліну медико-стоматологічної науки.

Досліджуючи історичну літературу з питання розвитку Львівського університету, встановлена дата початку викладання студентам медичного

факультету предмету "Одонтологія" – 1828 рік. У монографії керівника курсу "Одонтології" професора Карла Каліги, виданій у Львові в 1840 році "Про хвороби зубів та засоби їх лікування", ряд розділів присвячено дитячій стоматології. Зокрема, частина перша вищезгаданої монографії містить розділ 4 «Про молочні зуби їх прорізування і заміну», розділ 6 «Про небезпеку під час першого прорізування зубів», розділ 7 «Про засоби які слід використовувати після прорізування молочних зубів, для кращого їх збереження», у якому викладено основи дитячої стоматології, а також тогочасні погляди на клініку та лікування зубів у дітей. Ще у кількох розділах висвітлено основи профілактики стоматологічних уражень твердих тканин зуба та догляду за зубами для їх збереження з елементами основ ортодонтії [1-4].

Наступним важливим етапом розвитку університетської стоматології у Львові, зокрема й ортодонтії, було відкриття у 1894 р. курсу стоматології, а в подальшому у 1905 р. Університетської стоматологічної амбулаторії. Керівник курсу і амбулаторії доцент Андрій Гонька після навчання в Краківському університеті та стажування в Берлінському університеті залучив найновіші технології. У програмі вивчення стоматологічної дисципліни викладалася дитяча стоматологія, що було затверджено тоді Міністерством науки і віросповідань Австро-Угорської імперії. В опублікованому звіті доцента А. Гоньки за 1907 р. знаходимо кількість полікованих зубів, серед них і у дітей. Після раптової смерті професора А. Гоньки з 1913 року Львівську університетську школу стоматології очолив доктор медичних наук, випускник Мюнхенського університету Антоній Цешинський. Завдяки йому відбувається реформування викладання дисципліни стоматологія до сучасного на той час рівня, налагодження відносин львівської школи стоматології з європейськими та світовими стоматологічними організаціями, зокрема FDI, піднесення наукових напрацювань зі стоматології до світових стандартів і їх визнання. Одночасно створено напрямок наукових досліджень з дитячої стоматології.

З 1919 року професор Антоній Цешинський розпрацьовує державні програми викладання стоматології для вищих навчальних закладів Польщі. Визначається стандарт викладання і набуття практичних навичок, як студентами, так і курсантами на курсах підвищення кваліфікації в Інституті стоматології Львівського університету.

В Інституті стоматології і Клініці стоматології створено відділення терапевтичної стоматології

логії та дитячої стоматології, яким відала асистент професора А. Цешинського Аделія Бардаш (Друкерова) [4-6]. Окрім цього, професором А. Цешинським виокремлено курс викладання ортопедичної стоматології та ортодонції, яким призначено керувати ад'юнкта (доцента) Мечислава Янковського. Це сприяло розпрацюванню напрямку наукових досліджень з ортодонції та дитячої стоматології. Отже, в Інституті стоматології під керівництвом професора А. Цешинського виконуються наукові роботи з дитячої стоматології та ортодонції. Відомі такі роботи: В. Шафран «Теоретичне обґрунтування викривлення передніх постійних зубів внаслідок сили впливу молочних зубів» (1922), «Про затримку прорізування постійних зубів, що наступають внаслідок хвороб організму та специфіка їх лікування» (1923) та ін. [7-10].

Після трагічної загибелі 7 липня 1941 року керівника кафедри і клініки стоматології професора Цешинського, керівником призначено доцента, доктора Мечислава Янковського. Відомо, що Львівський державний медичний інститут був єдиним вищим науковим та навчальним закладом в Україні, який працював у роки Другої світової війни. Під керівництвом учня професора А. Цешинського – ортопеда-стоматолога, доцента Мечислава Янковського до 1945 року працювали кафедра і клініка стоматології Львівського державного медичного інституту, де відбувалося навчання студентів та виконувалася наукова робота [7, 9, 11].

У 1958 році у Львівському державному медичному інституті був організований стоматологічний факультет, який очолив декан, доцент Олександр Коваль. На базі стоматологічної поліклініки (вул. Пекарська, 69) були створені профільні кафедри терапевтичної (завідувач – доцент Любомира Луцик) та ортопедичної (завідувач – доктор мед. наук, професор Яков Збарж) стоматології. У тематичний план практичних занять кафедри ортопедичної стоматології була включена тематика з ортодонції. Практичні заняття зі студентами з ортодонції проводили асистенти кафедри С.А. Шмерцлер та Л.Д. Чучмай. Під керівництвом професора Якова Збаржа розпочато наукові роботи, а згодом захищені кандидатські дисертації асистентами Шмерцлером С.А і Чучмай Л.Д. У той час наукові дослідження по ортодонції виконували доценти Борис Мартінек і Людмила Чучмай. Напрацювання кафедри були викладені у декількох монографіях. У одній з них, виданій на той час українською мовою, розділ був при-

свячений ортодонції (Ортопедична стоматологія, Збарж Я.М., Александрова Ю.М.).

У 1972 році кафедру ортопедичної стоматології очолив професор Евальд Варес. Під керівництвом проф. Евальда Вареса на кафедрі ортопедичної стоматології проводяться значні морфологічні дослідження, спрямовані на вивчення процесів перебудови зубощелепової системи при ортодонтичних втручаннях. Опрацьований матеріал увійшов як складова частина у посібник «Ортодонція», виданий за редакцією Ф. Хорошилкіної в 1984 році. Докторська дисертація проф. Евальда Вареса виконана і захищена в Одесі, також була присвячена ортодонції. Під керівництвом професора Евальда Вареса захищені 4 кандидатські дисертації по ортодонції.

У 1966 р. була створена перша в Україні дитяча стоматологічна поліклініка, в якій було 3 відділення: хірургічне, терапевтичне та ортодонтичне. В ортодонтичному відділенні працювали 5 лікарів-ортодонтів: Ірина Базилевич, Едуард Гутгартц, Яніна Зданевич, Ірина Любінець, Матвій Футорянський.

До цього ортодонтичну допомогу дітям надавав лікар-ортодонт Ілля Етінберг на базі клініки ОХМАДИТУ. Після реорганізації дитячої стоматологічної поліклініки дитячі відділення були відкриті у всіх стоматологічних поліклініках у м. Львів. Дитяче відділення стоматології було організовано і у Львівській обласній стоматологічній поліклініці, яке очолювала лікар-ортодонт вищої категорії Мірчук О.Т. Ортодонтичну допомогу дітям надавали лікарі-ортодonti Корець Д.С., Чупін М.І. та Мірчук О.Т. Завдяки налагодженню тісної співпраці між кафедрами інституту і практичною охороною здоров'я були організовані регулярні консультації ортодонтичних пацієнтів лікарями-ортодонтами, асистентами, доцентами і професорами кафедр. На кафедрах консультації проводили проф. Варес Е.Я., доц. Макеєв В.Ф., к.м.н. Чучмай Л.Д.

Важливим етапом розвитку було відкриття у 1976 році в Львівському державному медичному інституті кафедри дитячої стоматології. Новостворену кафедру стоматології дитячого віку впродовж 1976-1980 років очолювала професор Любомира Луцик (рис. 1-2). Під керівництвом професор Любомири Луцик розпочато нові наукові напрямки, серед яких – ортодонція.

Протягом 1980-2012 років кафедру стоматології дитячого віку ЛДМІ очолювала Заслужений діяч науки і техніки України, доктор медичних наук, професор Смоляр Ніна Іванівна (рис. 3),

Рис. 1. Професор Луцик Любомира Антонівна (Музей стоматології ЛНМУ ім.Данила Галицького)

Рис. 2. На кафедрі дитячої стоматології. Сидять справа наліво: проф. Покровський М.М., проф. Луцик Л.А, доц. Мартовлос І.М.

Рис. 3. Заслужений діяч науки і техніки України, доктор мед. наук, професор Ніна Іванівна Смоляр

а з 2012 по 2016 р. кафедрі очолює доктор медичних наук, професор Ельвіра Безвужко. Починаючи з 1994 року, на кафедрі проходять післядипломне навчання лікарі та інтерни за спеціальностями “Дитяча стоматологія”, “Ортодонція”. З 1997 року проводиться навчання на передатестаційних циклах за спеціальністю “Ортодонція”, а у 2000 році розпочато проведення 3-місячних циклів з “Дитяча стоматологія” та “Ортодонція”, а також циклів тематичного вдосконалення. Під керівництвом професора Ніни Смоляр було проведено головну роботу по становленню розділу стоматології “Ортодонції”, як виокремленого напрямку і спеціальності зі створенням повноцінної профільної кафедри університету.

Професор Ніна Смоляр продовжила наукові дослідження по епідеміології стоматологічних захворювань та започаткувала новий напрям – екологічна стоматологія та активно розпрацьовувала вплив соматичної патології на стоматологічне здоров'я дітей.

З перших днів організації кафедри стоматології дитячого віку розділ ортодонції організовує та викладає кандидат медичних наук, асистент Марко Покровський, який у 1986 р. захистив докторську дисертацію. Професор Марко Покровський відіграв значну роль у становленні ортодонції, як університетської науки у ЛНМУ, а також і в Україні. Він був членом Всесвітньої Федерації ортодонтів та Європейської Асоціації ортодонтів. Першими викладачами кафедри ортодонції були асистенти-ортодонти Іван Кецман, Богдан Мірчук, Галина Гордон, Мирослава Дрогомирецька, які вели заняття зі студентами по ортодонції. У подальшому Богдан Мірчук захистив докторську дисертацію у 2009 р., організував і завідував кафедрою ортодонції у Одеському ОНМУ, в нині професор кафедри ортодонції ЛНМУ імені Данила Галицького. Мирослава Дрогомирецька, захистивши докторську дисертацію, у 2010 р., організувала та очолює кафедру ортодонції у Національній медичній академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика.

На кафедрі інтенсивно розвивається науковий напрям по ортодонції. Під керівництвом професора Ніни Смоляр захищено 11 кандидатських дисертацій по ортодонції: Філімонов Ю.В. (1991), Гордон Г.С. (1992), Бу-Арам Алі Абдул Азіз (1994), Аль Абеі Сухель (1994), Дрогомирецька М.С.(2003), Корнієнко Т.Г. (2010), Пилипів Н.В. (2011), Ахмад Хатем Джасер (2014), Міськів А.Л. (2018), Фур М.Б. (2019) і Мартовлос А.І. (2020).

Згідно з рішенням Вченої ради Львівського Національного медичного університету імені Данила Галицького (протокол № 4 від 25.05.2016 р.) з метою оптимізації освітнього процесу, удосконалення наукової та лікувально-діагностичної роботи проведено реорганізацію кафедри стоматології дитячого віку шляхом її поділу від 01.09.2016 р. на 2 кафедри – кафедру стоматології дитячого віку та кафедру ортодонції. До кафедри ортодонції приєднали розділ підготовки лікарів-інтернів по ортодонції, цикли стажування та удосконалення по ортодонції.

Новостворену кафедру очолила доктор медичних наук, професор Ельвіра Безвушко (рис. 4).

Рис. 4. Доктор мед. наук, професор Ельвіра Валентинівна Безвушко – завідувач кафедри стоматології дитячого віку ЛНМУ ім. Данила Галицького (2012-2016)

З 2017 р. кафедру ортодонції очолює учениця професора Ніни Смоляр, доктор медичних наук, професор Наталія Чухрай (рис. 5). Професорсько-викладацький склад кафедри ортодонції станом на 2022 р. складає 4 доктори мед. наук, професори; 8 доцентів та 6 асистентів, 10 кандидатів мед. наук.

Основні напрямки наукової роботи кафедри – епідеміологія зубощелепних аномалій, стан твердих тканин зубів та тканин пародонта у дітей Львова та Львівської області; вивчення функціонального стану м'язів зубощелепного апарату до та після ортодонтичного лікування осіб із зубощелепними аномаліями; особливості лікування та профілактики патології твердих тканин зубів та тканин пародонта у дітей із незнімною ортодонтичною апаратурою під час ортодонтичного ліку-

Рис. 5. Доктор мед. наук, професор Наталія Львівна Чухрай, завідувач кафедри ортодонції з 2017 р.

вання та ретенційного періоду; лікування дітей із незрощеннями альвеолярного паростка та піднебіння, лікування аномалій прикусу у сагітальній площині; аналіз естетичних критеріїв для оцінки усмішки у ортодонтичних пацієнтів; мультидисциплінарний підхід до лікування ортодонтичних пацієнтів із захворюваннями опорно-рухового апарату, особливості мультидисциплінарного підходу до лікування ортодонтичних пацієнтів різного віку.

Безпосередньо на кафедрі проводяться дослідження по вивченню букального епітелію при різних патологічних станах, електроміографічне дослідження м'язів. Окрім цього, працівники кафедри проводять дослідження в комплексі з колективами кафедр клінічної лабораторної діагностики ФПДО, мікробіології, технології ліків та біофармації, загальної, біонеорганічної та фізикоїдної хімії.

За період функціонування кафедри під керівництвом професора Смоляр Н.І. захищено докторська дисертація проф. Чухрай Н.Л. (2018) та кандидатські Сояк О.О. (2018), Черепок О.М. (2018), Міськів А.Л. (2018), Боднарук Н.І. (2018), Фур М.Б. (2019), Мартовлос А.І. (2020); під керівництвом проф. Безвушко Е.В.: Малко Н.В. (2016), Гринишин О.Б. (2017), Шпотюк О.О. (2018), Костура В.Л. (2019); під керівництвом проф. Чухрай Н.Л.: Лагода Л.С. (2019), Дутко Г.М. (2020); проф. Мірчук Б.М.: Степанова С.В. (2008), Абудан Ахмад (2012); Сусллова О.В. (2014); Савіцька Т.Д. (2015), Деньга А.Е. (2014, 2020); Максимов Я.В. (2020).

Протягом 2016-2020 рр. працівниками кафедри ортодонції опубліковано 106 наукових праць, серед них 7 – у наукометричних базах у Scopus та Web of Science, 20 – в інших іноземних виданнях, 80 – у вітчизняних виданнях, 67 – у тезах матеріалів з’їздів та науково-практичних конференцій, отримано 5 – патентів на корисну модель, 1 – свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір. Викладачі кафедри беруть активну участь у науково-практичних конференціях та симпозиумах, які проходять в Україні та за її межами.

Колектив кафедри підтримує тісну науково-практичну співпрацю з колегами з Польщі, Грузії, Білорусії, Австрії, Китаю, Італії, Іспанії, створюючи спільні міжнародні проекти.

Сьогодні працівники кафедри продовжують розвивати на високому рівні започатковані традиції ортодонції у Львові, які склалися протягом століть.

Література:

1. Karol Prokop Kaliga O chorobach Zębów, i o środkach Leczenia takowych Lwów, 1840. 57 s.

2. Гриновець В.С., Гриновець І.С. Аналіз лікарських засобів, застосованих у зуболікуванні в XIX сторіччя (з книги професора Львівського університету Карла Прокопа 1838 року). Питання експериментальної і клінічної стоматології. Збірник наукових праць / Гриновець В.С., Гриновець І.С. Харків, 2015. № 11(1). С. 17–19.

3. Hrynovets V.S., Hrynovets I.S., Ripetska O.R., Pasko O.O., Deneha I.S. A review of medications applied in dentistry in XIX century (from the book written by the professor of Lviv University Karl Prokip Kaliga (1838). 3-rd International conference on pharmaceutical sciences «Looking towards the future, honoring the past». 2015 May 29-31; Tbilisi, Georgia, 2015, p. 100.

4. Ripetska O.R., Deneha I.S., Hrynovets V.S., Hysyk M.V. Historical sketches of the development of dentistry in Lviv. Diseases of the Periodontium (Etiology, Pathogenesis, Diagnosis, Treatment) Lviv: Liga-Press, 2011. P. 264–67.

5. Гриновець В.С., Огоновський Р.З., Шибінський В.Я. Львівська стоматологічна школа 40-х років ХХ століття / за ред. В.Ф. Макєєва. *Стоматологічні новини; збірник праць з актуальних проблем стоматології*. Львів, 2012 – 2013. С. 11–12:47.

6. Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького – 230 / Б.С. Зіменковський та ін. Історичне ювілейне видання. Київ: ТОВ «Логос Україна», 2014. 295 с.

7. Гриновець В.С. Стоматології кафедра. Енциклопедія. Львівський національний університет імені Івана Франка в. 2 т. Т. 2 / Гриновець В.С. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 480–481.

8. Гриновець В.С., Магльований А.В., Ступницький Р.М. До 125-річчя народження професора Антонія Цешинського. *Журнал АМН України*. 2008. № 13(4). С. 807–12.

9. Гриновець В.С., Ріпецька О.Р.Н., Гриновець І.С. Професор Мечислав Янковський – внесок у становлення Львівської університетської стоматологічної школи / за ред. М.М. Корда. Матеріали наукової історико-термінологічної конференції до 100-річчя міністерства охорони здоров’я України і лікарського самоврядування. *XVII Конгрес Світової федерації Українських лікарських товариств, матеріали міжнар. наук. конгресу*, 2018 вересень 20–22; Тернопіль: ТДМУ, 2018. 301 с.

10. Макєєв В.Ф., Гриновець В.С., Лялька М.Я. Завідувач кафедри ортопедичної стоматології – професор Збарж Яків Михайлович. *Стоматологічні новини: зб., праць з актуальних проблем стоматології* / за ред. В.Ф. Макєєва. Львів, 2016. С. 15: 3–4.

11. Макєєв В.Ф., Зіменковський Б.С., Гриновець В.С. Лікар, науковець, вчитель – професор Збарж Яків Михайлович. Львів. нац. мед. ун-т ім. Данила Галицького. Львів: Кварт, 2017. 44 с.

12. Макєєв В.Ф., Гриновець В.С., Гончарова І.К. Спогади про доцента Мартінека Бориса Олександровича. *Стоматологічні новини: зб. праць з актуальних проблем стоматології* / за ред. В.Ф. Макєєва. Львів, 2016. С. 15: 5–6.

13. Макєєв В.Ф., Гриновець В.С., Пастернак С.Ю. Пам’яті професора стоматології – Вареса Евальда Яновича *Стоматологічні новини: зб. праць з актуальних проблем стоматології* / за ред. В.Ф. Макєєва. Львів, 2016. С. 15: 7–8.

14. Науковець-новатор, лікар, педагог – професор Варес Евальд Янович / Б.С. Зіменковський та ін., нац. мед. ун-т ім. Данила Галицького. Львів: Кварт, 2018. 105 с.

References:

1. Karol Prokop Kaliga (1840). O chorobach Zębów, i o środkach Leczenia takowych Lwów.

2. Grynovec' V.S., Grynovec' I.S. (2015). Analiz likars'kyh zasobiv, zastosovanyh u zubolikuванні v XIX storichchja (z knygy profesora L'viv's'kogo universytetu Karla Prokopa 1838 roku). Pytannja eksperymental'noi' i klinichnoi' stomatologii'. Zbirnyk naukovykh prac' [Analysis of medicines used in tooth treatment in the XIX century (from the book of Professor Karl Prokop of Lviv University in 1838). Questions of experimental and Clinical Dentistry. Collection of scientific papers] (Vol 11(1), (pp. 17-19). Harkiv [in Ukrainian].

3. Hrynovets V.S., Hrynovets I.S., Ripetska O.R., Pasko O.O., Deneha I.S. (2015). A review of medications applied in dentistry in XIX century (from the book written by the professor of Lviv University Karl Prokip Kaliga (1838). 3-rd International conference on pharmaceutical

sciences «Looking towards the future, honoring the past». 2015 May 29-31; Tbilisi, Georgia

4. Ripetska O.R., Deneha I.S., Hrynovec V.S., Hysyk M.V. (2011). Historical sketches of the development of dentistry in Lviv. Diseases of the Periodontium (Etiology, Pathogenesis, Diagnosis, Treatment) Lviv: Liga-Press.

5. Grynovec' V.S., Ogonovs'kyj R.Z., Shybins'kyj V.Ja. (2012–2013). L'vivs'ka stomatologichna shkola 40-h rokov XX stolittja [Lviv Dental School of the 40s of the XX century]. *Stomatologichni novyny; zbirnyk prac' z aktual'nyh problem stomatologii – Dental News; collection of works on topical issues of Dentistry*. Makjejev V.F. (Ed). L'viv [in Ukrainian].

6. Zimenkovs'kyj B.S., Gzhehoc'kyj M.R., Lucyk O.D., Grynovec' V.S., Grynovec' A.G. (2014). L'vivs'kyj nacional'nyj medychnyj universytet imeni Danyla Galyc'kogo – 230. [Danylo Halyskyi Lviv National Medical University – 230]. *Istorychne juvilejne vydannja*. Kyi'v: TOV «Logos Ukrai'na» [in Ukrainian].

7. Grynovec' V.S. (2014). *Stomatologii' kafedra*. Encyklopedija [Dentistry department. Encyclopedia] *L'vivs'kyj nacional'nyj universytet imeni Ivana Franka – Ivan Franko Lviv National University* (Vol.2) (pp.480-481). L'viv [in Ukrainian].

8. Grynovec' V.S., Magl'ovanyj A.V., Stupnyc'kyj R.M. (2008). Do 125-richchja narodzhennja profesora Antonija Ceshyns'kogo [To the 125th anniversary of the birth of Professor Antony Tseshinsky]. *Zhurnal AMN Ukrai'ny – Journal of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine*, 13(4), 807 – 12. [in Ukrainian].

9. Grynovec' V.S., Ripetska O.R.N., Grynovec' I.S. (2018). Profesor Mechyslav Jankovs'kyj – vnesok u stanovlennja L'vivs'koi' universytets'koi' stomatologichnoi' shkoly [Professor Mieczyslaw Yankowski-contribution to the formation of Lviv University Dental School]. *Proceedings from MIIM '18: XVII Kongres Svitovoi'*

federacii' Ukrai'ns'kyh likars'kyh tovarystv, materialy mizhnar. nauk. kongresu, XVII – Congress of the World Federation of Ukrainian medical societies, materials of the International Journal of Medicine. Scientific Congress; Ternopil': TDMU [in Ukrainian].

10. Makjejev V.F., Grynovec' V.S., Ljal'ka M.Ja. (2016). Zaviduvach kafedry ortopedychnoi' stomatologii' – profesor Zbarzh Jakiv Myhajlovych [Head of the Department of orthopedic dentistry – professor Yakov Zbarzh]. *Stomatologichni novyny: zb., prac' z aktual'nyh problem stomatologii – Dental News: sat., works on topical issues of Dentistry*. L'viv [in Ukrainian].

11. Makjejev V.F., Zimenkovs'kyj B.S., Grynovec' V.S. (2017). Likar, naukovec', vchytel' – profesor Zbarzh Jakiv Myhajlovych [Doctor, scientist, teacher – Professor Yakov Mikhailovich Zbarzh]. L'viv: Kwart [in Ukrainian].

12. Makjejev V.F., Grynovec' V.S., Goncharova I.K. (2016). Spogady pro docenta Martineka Borysa Oleksandrovycha [Memoirs of Associate Professor Boris Alexandrovich Martinik]. *Stomatologichni novyny: zb. prac' z aktual'nyh problem stomatologii' – Dental News: sat. works on topical issues of Dentistry*. V.F. Makjejev (Ed). L'viv [in Ukrainian].

13. Makjejev V.F., Grynovec' V.S., Pasternak S.Ju. (2016). Pam'jati profesora stomatologii' – Varesa Eval'da Janovycha [In memory of Professor of Dentistry – Vares Evald Yanovich]. *Stomatologichni novyny: zb. prac' z aktual'nyh problem stomatologii' – Dental News: sat. works on topical issues of Dentistry*. V.F. Makjejev (Ed). L'viv [in Ukrainian].

14. Zimenkovs'kyj B.S., Makjejev V.F., Vares Ja.E., Grynovec' V.S., Petryshyn O.A. (2018). *Naukovec'-novator, likar, pedagog – profesor Vares Eval'd Janovy [Scientist-innovator, doctor, teacher – Professor Vares Evald Yanovich]* L'viv. nac. med. un-t. im. Danyla Galyc'kogo. L'viv: Kwart [in Ukrainian].